

XIX YÜZYILIN BAŞLARINDA NADİRENİN ÖZBEK DİLİ TARİHİNDEKİ YERİ

Malika NURİTDİNOVA,

Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi Alişir Nevai adına Devlet

Edebiyat Müzesi araştırmacısı.

Çeviren: **Rahmet Babacan**

Özbek dili gelişimi uzun bir tarihi sürecdir. O yüzyıllar boyunca birçok aşamadan geçmiştir. Özbek dili türk dilleri ailesine ait olup, özellikle Orta Asya bölgesinde gelişmiştir. Özbek dilinin tarihi gelişim süreci şu şekildedir:

1. Eski dönemler: Özbek dilinin ilk aşamaları ve tarihi temelleri eski Türk dillerine dayanır. Bu dönemlerde dilin şekillenmesi ve kendine özgü özellikleri ortaya çıkmıştır.

2. Orta yüzyıllar: Özbek dili Orta yüzyılda, özellikle Emir Timur döneminde gelişmiştir. Bu dönemde edebiyat ve sanatla birlikte dil de zenginleşmiştir. Lutfi, Atai, Sekkaki, Alişir Nevai ve diğer birçok şair dilin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

3. XX yüzyıl: 1920 yıllardan itibaren özbek dili resmi devlet dili olarak kabul edilmiştir. 1940 yıllarda kiril alfabesine geçilmesi dilin gelişimini etkilemiştir.

4. Bağımsızlık yılları: 1991 yılında, Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, özbek dili bir kez daha devlet dili olarak güçlendirilmiştir. 1993 yılında latin alfabesine geçiş süreci başlatılmış ve devlet dili latin alfabesiyle kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün Özbek dili yalnızca devlet dili olarak resmi dairelerde değil, aynı zamanda kültür ve bilim alanlarında da aktif olarak kullanılmakta. Özbek

dilinde birçok edebi eser ve bilimsel araştırma yaratılmakta, aynı zamanda kitle iletişim araçlarında da etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Özbek dili özbek halkının dilidir. Onun gelişimi, halkın kaderi ve potansiyeliyle bağlantılı bir olay olarak kabul edilmektedir.

XVIII yüzyıl sonları ve XX yüzyıl başlarında özbek dilinin gelişimi, bir dizi önemli tarihi ve kültürel faktörle bağlantılıdır. Bu dönemde Orta Asya bölgesinde çeşitli siyasi ve sosyal değişiklikler yaşanmıştır. XVIII yüzyılda Orta Asya bölgesinde Buhara, Hiva ve Kokand hanlıkları gibi bağımsız devletler mevcuttu. Her hanlığın yönetiminde kendi kültürü ve dili vardı, kuşkusuz o dönemin dil gelişimine de etkisi olmuştur.

XVIII yüzyılda özbek edebiyatında birçok şair ve şair kadın ortaya çıkmıştır. Eserleri özbek dilinin zenginleşmesine ve gelişmesine neden olmuştur. Örneğin, Polatcan Kayyumiyin ifadelerine göre, Kokand hanlığında edebi bir ortam şekillenmiştir. O dönemde tanınan şairler ve şaireler eserlerinde özbek dilinin güzelliklerini sergilemişlerdir.

XIX yüzyıl başlarında özbek dilinin tarihi gelişiminde Nadire, Uveysi, Dilşat Barna, Anbar Atin gibi şairlerin yaratıcı faaliyetleri çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Nadire dönemi boyunca birçok kadın okulunun kurulmasına öncülük etmiş, onların faaliyetlerini desteklemiştir. “Tarihsel muhaciran” adlı eserde belirtildiğine göre, Uveysi, Dilşat Barna, Anbar Atin ve Nadire gibi şairler okullar açmış ve binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Onlara edebiyat ve matematik gibi dersler verilmiş. Eğitim alan kızların çoğu yaratıcıydı ve şiir yazmışlardır. Bu süreçte dönemin manevi olgunlaşan insanları haline gelmişlerdir. Bu tarihi süreçte onlar da özbek dilinin gelişimine büyük katkıda bulunmuşlar.

Nadire eserlerinde özbek halkının geleneklerini, adetlerini ve duygularını ifade etmiş. Onun sanatı ayrıca özbek dilinin poetik olanaklarını

sergileyerek yeni stilistik yönelimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Nadirenin eserleri, birçok kuşak için ilham kaynağı olmuştur ve o özbek edebiyatında önemli bir yazar olarak tanınmaktadır.

Böyle kim nutkun revan bahşin olur paki melih,
Dile getirçe adap ile ibareti kebih.

Yukarıdaki satırlarda dilde ahlaka aykırı, edebe uygun olmayan kelimeler kullanmaman gerektiği, güzel bir konuşmanın senin süsün olduğu anlatılmakta. Günümüzde ise “Dilinde olsa balın, gülecektir ikbalın” şeklinde bir halk deyiimi bulunmaktadır. Şairenin şiirleri dönemi boyunca ünlü olmuş ve halk diline geçerek tarihsel şekillenme sürecine katkı sağlamıştır. Nadire kelime gücü hakkında şu satırlarda kelimenin birden fazla anlam taşıyan eş anlamlıları ile derin anlamlar keşfetmiştir.

Ayrıca, Nadirenin şiirleri özbek dilinin dilbilgisel zenginliğini ve estetik renkli olduğunu gösterir. O şiirlerinde farklı stiller, imgeler ve dilin inceliklerini halk diliyle, sade bir şekilde ifade eder. Bu sanatsallık, onun sanatını sadece çağdaşlarına değil, gelecek kuşaklara da değerli yapıyor.

Nadirenin şiirlerinde betimlenen imgeler – metaforlar ve dilinin zenginliğiyle ortaya çıkmaktadır. O hayatın çeşitli yönlerini sanatsal bir şekilde ifade etmede son derece incelikli ve yetenekli bir şekilde yaklaşmıştır. Eserlerinde tasvirler, doğayı ve insan duygularını canlı bir şekilde yansıtmaktadır. Metaforlar aracılığıyla sanatsal düşünceleri güçlendirmek için kullanılan derin anlamlı kelime birleşimleri, bu dilin güzelliğini yansıtır.

Anıden görse hiramini olur şermende,
Bağban eyledi servini kaddından tercih.

Onun şiirlerindeki sanatsal betimleme araçları, kelime kullanma tarzının poetik renkleri çok çeşitlidir. Mesala, “Yar gerekir aşığa, bende sever yar yok” gazeli 7 beyitten oluşur ve 5 beyitte şair şöyle der:

Gonca ve gül denk değil lelin ile ağzına,
Gülde şeker hende ve goncada guftar yok.

Bu beyitte tasvir edilen gül ve goncayı, sevgilinin dudaklarıyla ağzını karşılaştırarak, gülde tatlı bir gülüş, goncada ise konuşmaya, sohbet etmeye tatlı bir sohbetin olmadığı anlatılmaktadır. Sevgilinin dudakları ve ağzını gül ve goncayla karşılaştırılmaz şekilde sanatsal bir şekilde ifade edilmiştir. Benzerlik aracı ustaca kullanılmıştır.

O şiirleriyle dönemin sosyal-politik sorunlarını, kadının toplumdaki yerini ve özgürlüğünü aydınlatmaya çalışmış. Onun eserlerinde sosyal meseleler, eğitim imkanları, bireysel içsel mücadeleler, aşk ve yaşam meseleleri derin bir düşünceyle yazılmıştır.

Genel olarak, Nadirenin sanatı Özbek dili ve edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır ve onun sanatı, XIX yüzyılda Kokand hanlığı döneminde özbek kültürünün yükselmesine hizmet etmiştir.

Nadire sadece kendi çağının sesi olmakla kalmamış, aynı zamanda gelecek nesillere düşüncelerini iletmek için güçlü bir araç yaratmış bir şairdir. Onun eserleri bugün de hala geçerliliğini korumaktadır. Kokand tarihçileri XIX yüzyılın başlarında yaratılan tarihi eserlerde, özellikle Fezli Farganinin “Omarname” eseri, Mirza Kalandar Muşrif İsfaraginın “Şahnameyu Nusretpeyam”, Dilşat Bernanın “Tarihsel Muhaciran” gibi eserlerde ve XIX yüzyıl ortalarında yazılmış tarihi eserlerde, örneğin, Uveysinin “Vakeati Muhammet Alihan” eseri, Mutribin “Şahnameyi Mutrib”, Andalibin “Şahnameyi Divane Andalib” tarihi eseri, Hakimxan Toorenin “Muntahab ut-tavorix”, Abdulgafur Munşinin “Zafernameyi Xudayarxan”, Mulla Şemsinin “Cengnameyi Xudayarxan”, tarihçi bilim insanı Avaz Muhammed Attar Kokandi ve diğer tarihçi bilim insanlarının eserlerinde Kokand hanlığı döneminde gelişmiş bir dönemde yaşayan ve sanatla ilgili şairlerin eserleriyle

özbek dilinin güzelliğini sergilemişlerdir. O dönemde Kokand tam anlamıyla şairler ve fazıl şehir olmuştur. Bu nedenle özbek dilinin gelişimi o dönemde oldukça ilerlemiştir.

Bu dönemdeki siyasi istikrarsızlık ve savaşlar, dilin gelişimine olumsuz bir etki yapmıştır. Ancak, aynı zamanda kültürel ilişkiler ve ticaret aracılığıyla resmi belgelerde ve sözlü dilde özbek dili gelişmiştir. Fars-ı Tacik dillerinde eser yazma alışkanlığına dönüşmüştür. XVIII yüzyılda özbek dili türk dilleri ailesindeki diğer dillerle yakın ilişkide olmuş, yeni kelimeler ve ifadeler kabul edilmiştir. Bu dönemde özbek dili Arap alfabesiyle yazılmıştır. Arap alfabesi özbek dilinin fonetik özelliklerine tam uymasa da edebiyat ve dini metinlerde geniş şekilde kullanılmıştır.

Kadimden özbek halkının sözlü yaratımı dilin gelişimine büyük katkı sağlamış.

Tabii ki, özbek dili günümüzde dünya platformlarında yankı bulmaktadır. Onun gelişimi ve şekillenmesi şüphesiz bir dizi faktöre bağlıdır.

Özbek dilinin gelişim perspektifi özbek dilinin gelişimi için bugünkü güncel durumu ile şu yönler önemli bir rol oynamaktadır:

1. Eğitim sistemi: Özbek dilinde eğitimi daha da geliştirmek gerekir.
2. Teknoloji: Dijital ortamda özbek dilini geliştirmek ve kullanmak gerekir.
3. Kültür ve edebiyat: Yeni yaratıcıları desteklemek ve özbek edebiyatını geliştirmek gerekir.

Özbek dilinin gelişimi devam etmekte ve bu süreçte yer almakla birlikte onu desteklemek her birimizin görevimizdir.

